

Kitap Değerlendirmesi

1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı,
Figen Atabey,
İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, 174 sf.

Bilal Tunç*

“1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı” adlı kitap, Türk Siyasi Tarihi açısından kapsamlı konuları işlemekle birlikte bir hayli yoğun bir mesainin, içeriğiyle de siyasi olaylar ve Türk Dış Politikası alanlarına vakıf bir alt yapının ürünü olarak dikkat çekmektedir. Kanaatimize göre bu kitap, Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikasına farklı bakış açıları ve bu alanda yapılacak çalışmalara yenilikler getirebilecek nitelikte bir eserdir. Nitelik ve nicelik özelliği bakımından sadece Türkiye ile İngiltere ve Fransa siyasi münasebetlerini değil; aynı zamanda Türk Dış Politikasını da kapsamlı bir biçimde ele alan bu özgün eser, bu türden çalışmaların devamının geleceğinin izlenimini vermektedir. Yazarın daha önceki çalışmaları ağırlıklı olarak Askerî Denizcilik Tarihi ve Birinci Dünya Savaşı’nda cepheler konusunda yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla tanıtmaya çalıştığımız eserin konusu yazar için yeni bir alan olması açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

Kitabın giriş kısmı, Birinci Dünya Savaşı Sonrası Genel Siyasi Durum, Türkiye’nin Batılı Devletlerle Yakınlaşma Süreci, Montreux Sözleşmesi ve Türkiye’nin Batılı Devletlerle Yakınlaşması, 1936-1938 Yılları Arasında Türk-İngiliz Yakınlaşması ve 1936-1938

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, (btunc@gmail.com)

Yılları Arasında Türk Fransız İlişkileri olmak üzere beş adet alt başlıktan oluşmaktadır. Yazar, inceleme alanı olan 1933 yılından sonraki dönemi Avrupa devletleri açısından karmaşık ve zorlu bir süreç olarak tanımlamakta ve bunun sebeplerini ortaya koymaktadır. Bundan sonra Batı ülkelerindeki bu karmaşık ve zorlu sürecin Türkiye'ye etkileri üzerinde durmaktadır. Bunun sonucunda da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma süreci kapsamında dönemin genel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Yazar, bu minvalde "*Milletler Cemiyeti çerçevesinde Türkiye geçici de olsa bir İngiliz-Türk İttifakı gerçekleştirmiştir*¹" durumunu belgeleriyle ortaya çıkarma gayretine girmektedir.

Yazar, birinci bölümü dokuz alt başlık üzerine kompoze etmiştir. İlk olarak *İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Genel Durum* başlığı yer almaktadır. Konuya 1938 yılından itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkilerin gergin bir durumda olduğunu ifade ederek giriş yapan yazar, devletlerarası münasebetlerin ne durumda olduğunu ve bu süreçte Avrupa devletleri açısından Türkiye'nin önemi gibi konulara kapsamlı bir biçimde değinmektedir². Yazar bu yönüyle olayları sadece basit bir tarihi sıralama içinde vermemektedir. Aksine olayları tarihi etkileşimleri kapsamında ele almış ve devrin siyasi olaylarını içinde bulunduğu ortam ve şartlarını ifade ettikten sonra referanslarla açıklamaya ve kendi değerlendirmelerini de ifade etmeye çalışmıştır. Yazar, bu bölümde uluslararası ilişkiler bağlamında jeopolitik ve stratejik konumu nedeniyle Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Batılı devletler için öneminden yola çıkarak devletlerarasında ittifak sürecine nasıl başladığını belgeleriyle ortaya çıkarmıştır. Bu yolla yazarın son derece orijinal bilgiler verdiği ve eserini de özgün bir yapıda oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Bölümün ikinci alt başlığı, *Arnavutluk'un İşgali Üzerine Türk-İngiliz Görüşmelerinin Başlaması* adını taşımaktadır. İkinci Dünya Savaşı'na giden sürecin tam olarak anlaşılması ve bu süreçte neler yaşandığının ortaya konulması bakımından bu konunun ayrı bir

1 Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz- Fransız İttifakı*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2014, s.17.

2 Atabey, *1939 Türk-İngiliz- Fransız İttifakı*, s.35.

başlık altında verilmesinin ayrıca önemli olduğunu düşünmekteyiz. Almanya'nın başta Arnavutluk olmak üzere Avrupa'daki devletlere karşı saldırgan politikaları ve buna karşı İngiltere ile Fransa'nın çare arayışlarına yazar, uluslararası ilişkiler bakımından değerlendirme yapmakta ve olaylar arasında neden sonuç ilişkisi kurmaktadır. Yine de bunu salt siyasi ilişkiler kapsamında ele almamış; yeri geldiğinde Avrupa'daki bu sürecin sadece Batı ülkeleri açısından değil başta Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleri olmak üzere diğer devletleri nasıl etkilediğini toplumsal ve ekonomik yönlerini de ele aldığını söyleyebiliriz. Yazar, ayrıca bu dönemde Türkiye-İngiltere münasebetlerini ele almakta ve İngiltere'nin Almanya ve İtalya ile karşı karşıya geleceği olası bir savaşta Türkiye'nin yanında yer almasını istemesine dair bilgileri aktarmakta ve dönemle ilgili bazı bilgi yanlışlıklarını arşiv belgeleriyle ortadan kaldırmaktadır. Bu yanlış bilgilerden birisi İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin İngiltere'nin yanında yer almadığıdır. Oysa bu eserde yazar Türkiye ile İngiltere arasında ciddi müzakerelerin yapıldığını ve nihayetinde Türkiye'nin İngiltere'nin yanında yer aldığını arşiv belgeleriyle kanıtlamaktadır.

Türkiye ile İngiltere arasında müzakerelerin ne zaman başladığını ve bu süreçte Türkiye'nin nasıl bir politika izlediğini açıklayan bölüm *Türk-İngiliz Deklarasyonuna Giden Yol* alt başlığıdır. Dördüncü alt başlık ise, Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma öncesi yapılan görüşmeler ve söz konusu görüşmelere Fransa'nın son derece olumlu yaklaşımını ifade eden *Deklarasyon Öncesi Türk-İngiliz Görüşmeleri* konusudur. Yazar, konuya dikkat çekici bir girişle başlamaktadır. Bu girişte; "Türkiye'nin barışçı cepheye katılması konusunda görüşmeler başlamıştır"³. Bu girişle yazar, arşiv belgeleriyle İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ile İngiltere arasında ittifakın sağlanması için ciddi görüşmeler yapıldığının altını çizmektedir. Bu görüşmelerde Türkiye'nin ciddi ve çıkarları doğrultusunda politikalar takip ettiği anlaşılmaktadır. Yazar bu süreci açıklarken sadece Türk değil İngiliz arşiv belgelerini de kullanarak tarafsız bir bakış açısıyla olaylara yaklaştığını ve yo-

3 Atabey, 1939 *Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, s.47.

rumlarını da her iki arşiv verilerini harmanlayarak verdiğini bir kez daha göstermektedir.

Atabey, Türk-İngiliz görüşmelerinin başlamasıyla birlikte Türk Hükümeti'nin aynı zamanda Sovyetler Birliği ile de anlaşma yollarını aradığı dönem ekseninde konuya devam etmektedir. Bu bağlamda, Türk-İngiliz ve Fransız ilişkilerini merkeze alarak *Türk-Sovyet Görüşmeleri* adını verdiği beşinci başlıkta, Türkiye'nin batı devletleriyle yaptığı görüşmelerle ülkenin güvenliğini Akdeniz bölgesinden güneyden, Sovyetler Birliği ile yaptığı görüşmelerle de kuzeyden sağlama gayreti içinde bulunmasının uluslararası alanda etkileri kapsamında konuyu analiz etmektedir. Burada yazarın, Türkiye'nin görünürde izlediği denge politikasının hem batı devletleri hem de Sovyet Rusya tarafından nasıl karşılandığını tahlil edip konuyla ilgili genel bir değerlendirme yaparak çıkarımlarda bulunduğunu görmekteyiz. Bu anlamda yazar, olayları sadece tarihsel süreç açısından değil; aynı zamanda uluslararası ilişkiler bağlamında da analiz ettiğini söyleyebiliriz. Bu da yazarın olaylara çok yönlü yaklaştığını göstermektedir.

Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonunun Açıklanması ile alakalı olan altıncı ve yedinci alt başlıklarda yazar, Türk Hükümeti ile Batı devletleri arasında asıl ittifakın yapılmasından önce Türkiye ile İngiltere tarafından ortak bir deklarasyon yapılmasının önemini maddelerle izah etmektedir. Yazar, *Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun İmzalanması* alt başlığında konuyu çok yönlü olarak ele almış ve Hatay Sorunun Türkiye ile Fransa arasında nasıl çözümlendiğini maddeleriyle izah etmiştir. Atabey, adı geçen deklarasyonun Hatay sorunun çözümlenmesinde büyük bir faktör olduğunu, zira Türkiye'nin Hatay sorunu çözümlenmeden Fransız ile ittifak yapmayacağı şartını ileri sürünce Fransa'nın da İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'da meydana gelen siyasi konjonktürde yalnız kalmayı göze alamayarak Hatay'ın anavatana katıldığı gün Türk-Fransız Deklarasyonu imzalandığını vurgulamaktadır. Yazar, burada Türk Hükümeti'nin İngiltere ve Fransa ile ayrı ayrı deklarasyonlar imzalamasının Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında nasıl bir politika izlediğini anlama bakımından mümkün olduğu kanaatine yer vermiştir.

Yazar, birinci bölümün son alt başlığı olan *Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonları Hakkında Kısa Bir Değerlendirme* olan kısımda da adı geçen bildirimlerle Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'ndan beri takip ettiği tarafsızlık politikasını bırakmasının Türk kamuoyunda nasıl karşılandığını ifade etmiştir. Yazar, bu şekildeki değerlendirmesiyle Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız olmadığını ve Almanya ile İtalya'nın yer aldığı Mihver devletlere karşı Batı devletleri tarafında yer aldığını belgeleriyle kanıtlamaktadır. Bu da yazarın olaylar arasında karşılaştırmalı bir analiz yaptığını ve okuyucuyu da bu şekilde yönlendirdiğini göstermektedir.

Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması adlı ikinci bölüm sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümün birinci alt başlığı olan *Üçlü Antlaşma Taslağının Hazırlanmasında* Türk Hükümeti ile Fransız ve İngiliz hükümetleri arasında yapılan ittifak süreci yer almaktadır. Yazar, Türkiye ile İngiltere arasında ortak deklarasyonun imzalanmasından sonra İngiliz Hükümeti'nin Türk Hükümeti ile ilişkilerini sürdürdüğü süreçle ilgili genel bir giriş yapmaktadır. Atabey, burada gerek Fransa ve gerekse de diğer devletlerin mezkûr ittifaka yaklaşımları ve Türkiye ile görüşmeleri gibi konuları değerlendirme ve analiz etmede temel saik olarak gördüğü uluslararası ilişkiler temelinde incelemeye tabi tutmaktadır. Bu bölümde işlenen konular arasında üçlü antlaşma taslağının hazırlanması, üçlü antlaşma öncesi Türkiye ile askeri ve mali yardım görüşmeleri, antlaşma maddeleri ve bunların devletlerarası münasebetler bakımından yankıları yer almaktadır.

Yazar, *Üçlü İttifak Antlaşması Öncesi Türkiye ile Askeri ve Mali Yardım Görüşmeleri* alt başlığında Türkiye ile İngiltere arasında görüşmelerin ve antlaşmaların yapıldığı tarihlerde İngiltere tarafından Türkiye'ye yapılacak mali yardımlar konusuna yoğunlaşmıştır⁴. *Üçlü Görüşmelerin Sürdürülmesi ve Antlaşmaların Parafe Edilmesi* adlı alt başlığın konusu, İngiltere ve Fransa'ya karşı Avrupa'dan gelecek saldırıların engellenmesi konusunda Türkiye'nin antlaşma imzalamaya ikna edilmesi süreci sebep-sonuç ilişkisiyle işlenmiştir. Yazar, İngiltere ve Fransa tarafından önceden hazırlanan

4 Atabey, 1939 *Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, s.81.

antlaşma metni taslağının Türk Hükümeti'nin istekleri doğrultusunda yeniden düzenlendiğini ve bunda Türkiye'nin izlediği akılcı denge politikasını etkili olduğunu dile getirmiştir. Atabey, daha sonra ayrıntılı olarak antlaşma maddelerini ele almış ve bu maddeleri her iki taraf açısından ayrıntılı analizini yapmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin antlaşma ile bağdaşan yönler bakımından ne gibi sorumluluklar yüklendiğini sebepleriyle izah etmiş ve ola-sı savaşta tarafının ne olduğunu antlaşma metniyle ispatlamıştır.

Türk dış politikasında önemli bir yer tutan Sovyet Rusya'nın bu dönemlerdeki tavrını da ele alan yazar, İkinci Dünya Savaşı arifesinde Türk-Rus İlişkileri ve dönemin içinde bulunduğu şartları ve ortamı *Üçlü İttifak Öncesi Türk-Sovyet Görüşmeleri* başlığıyla anlamlandırmakta ve konuyla alakalı ilginç tespitlerini okuyucularla paylaşmaktadır. Yazar, daha sonra kitabın asıl konusu olan kısmı ele alarak; *Üçlü İttifak (Ankara) Antlaşmasının İmzalanması* alt başlığında süreci tahlil etmeye devam etmektedir. Bu bağlamda, yazarın niyeti ve anlatmak istediği antlaşma sürecinin tarihi serüveni değil; söz konusu antlaşmanın Türkiye ile Batı devletlerinin siyasetlerine ve değişen dünya dengesine etkileri problemidir. Yani üçlü ittifakın II. Dünya Savaşı'nın seyrini ne ölçüde etkilediğini kritik etmektir. Nitekim yazar bu kapsamda antlaşmanın İngiltere, Fransa ve Balkanlar bölgesi üçgeninde Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik bakımdan ne derece önemli olduğunu bir kez daha ortaya çıkardığını vurgulamaktadır.

Üçlü İttifak Antlaşmasının Maddeleri ve Ekleri başlığında yazar, dokuz madde, protokoller, askerî ve özel sözleşmelerden oluşan antlaşmanın her bir maddesini ayrı ayrı analiz etmiştir. Bu maddeleri ve alt bileşenlerini uluslararası etkiler bağlamında ele alan yazar, antlaşmayı tarihi bir metin olarak nitelendirmiştir⁵. Önceki alt başlıkların hepsini bir anlamda bu bölümün anlaşılabilmesi için bir hazırlık dönemi olarak değerlendirebiliriz. Yazar, burada Ankara Antlaşması'nın İttifak Devletleri ve Sovyet Rusya ekseni-oli olası yansımalarının analizini yaparak antlaşmanın söz konusu devletler açısından hem savaş öncesi hem de savaş sonrası döne-

5 Atabey, 1939 *Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, s.115.

min etkilerini değerlendirmeye tabi tutmaktadır. İngiliz, Fransız ve Türk devlet adamlarının sözü geçen antlaşmayla ilgili düşüncelerinin ve bunların basın tarafından değerlendirilmelerinin kitap içinde verilmesi olaylar arasında bağlantı kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca antlaşma ile ilgili olarak alanında uzman tarihçi, siyaset bilimci ve dönemi yaşayan yazarların da analizlerinin kitaba ayrı bir değer ve bilimsellik kattığını söyleyebiliriz.

Eserin son başlığı İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin izlediği siyaseti izah eden süreçle ilintili olan *Üçlü İttifak Antlaşması Gereğince İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye* konusudur. Belgeler ve analizler kapsamında konuyu ele alan yazara göre, Türkiye her ne kadar İngiltere ve Fransa ile kader birliği yapıp anlaşma imzalamış olsa da, savaş boyunca ciddi bir strateji izlemiş ve başta Sovyet Rusya olmak üzere Mihver Devletlerle herhangi bir çatışmaya girmekten kaçınmıştır. Yani yazar, her ne kadar Türkiye'nin savaş sırasında İttifak devletleri yanında yer aldığını ifade etse de, diğer devletlerin tepkisini çekmemek ve ülkesini savaş alanı haline getirmemek için ciddi bir denge politikası izlediğini vurgulamaktadır. Atabey, Türkiye'nin savaş sırasındaki siyasetinin tarihsel sürecine yer verdikten sonra Sovyet Rusya basınının Türkiye'ye karşı bakışını da ele almış ve buna karşılık Türkiye'nin tavrını izah etmiştir. Daha sonraları savaşın bitimine yakın Türkiye'nin savaşa resmi olarak girişini anlatan yazar, üçlü ittifak sürecinin de nasıl sona erdiğini nedenleriyle belirtmiştir. Akabinde yazar tahlilinde Türkiye'nin İttifak bloğunda yer aldığını yeniden vurguladıktan sonra, bunun Türk iç ve dış siyasetine yansımalarını dile getirmiştir. Yazar, bunu yaparken ortaya koyduğu tezini kuvvetlendiren delilleri bulmaktan da geri kalmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Devletlerarası münasebetlerin gelişim, değişim ve dönüşüm süreçlerinin teferruatlı bir biçimde araştırılıp analiz edilmesi ve bu bağlamda tarihi süre zarfında değişimlere bağlı gelişmelerin yansımalarını siyasi, toplumsal vb. bağlamda devletlerin izlediği politikaları merkeze koyarak ifade etmeye dayalı çalışmalar Cumhuriyet Tarihi alanındaki boşlukları doldurması ve döneme yeni bakış açıları getirmesi anlamında önem taşımaktadır. Bu kapsam-

da incelediğimiz eser, genel olarak uluslararası ilişkiler etrafında böyle türden olguları değişik veçheleriyle göstermektedir. Eser, özellikle devletlerarası yapılan antlaşma ve ittifaklar merkezli paradigmalara meselesi, etkileşimler ve bunun uluslararası alandaki yansımalarını yorumlama ve anlamlandırma gayretiyle de dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında hem tarafsızlık politikasını terk ederek Batı tarafına kayma süreci hem de izlediği denge politikalarının boyutları ayrıntılı bir biçimde irdelenmektedir. Ayrıca bu hassas ve bir o kadar çetrefilli dönemi tahlil etme ve Türkiye'nin tarafsız olmadığını gösterme adına Üçlü İttifak Antlaşması imzalanmadan önce Türkiye ile Fransa ve İngiltere arasında ayrı ayrı yapılan antlaşmaların varlığı ve bunların kitapta gösterilmesi esere güvenilirliği arttırmaktadır. 1939 yılında Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında yapılan ittifak süreci Türk dış politikası alanında yazılan eserler arasında bölüm olarak yer alsa da, bu eser konuyu bağımsız ve ayrı bir çalışma halinde ele alan ilk kitap olma özelliğini taşımakta ve bu bağlamda alanda gözle görülür bir boşluğu doldurmaktadır.

Kitabın konusu, işleniş şekli, yapıcı yorumlar ve değerlendirmelerden sonra yazarın kendi iddialarındaki tutarlılık da dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın başarılı taraflarından bir diğeri, okuyucunun not almasına ya da değerlendirmelerde bulunmasına ve yeni bakış açıları kazanmasına ortam hazırlamasıdır. Nitekim tarihe meraklı ve araştırmayı seven bilinçli bir okuyucu, eser boyunca zihninde oluşturduğu bilgileri eksik ya da fazla yanlarıyla kitabın sonuç bölümünde görecektir. Bu durum yazar ile okuyucular arasındaki bağlantının kurulduğunu göstermekte ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında tarafsız olmadığını dair iddiasının kanıtlanıp kanıtlanmadığı endişesi karşısında yazarın haklı zafelerini ortaya çıkarmaktadır.

Yazar, eserin başından itibaren Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde tarafsızlık politikasını terk ederek Batı bloğuna kaydığını kanıtlamak için uğraşmaktadır. Bunu yapmak için dönemle ilgili hem ulusal hem de uluslararası arşiv belgelerinin büyük kısmını incelemiştir. Bunun yanı sıra Türkiye ile dış basının verile-

rini de teferruatlı bir biçimde araştırmış ve alanla ilgili kapsamlı bir literatür taraması yapmıştır. Kanaatimize göre bunun altında yatan temel neden, ortaya koyduğu iddiasını en iyi şekilde kanıtlanmanın gereklerini yerine getirme bilinci ve atıflarıyla okuyucuyu tatmin etme gayretidir.

Yaptığımız çalışma ve analiz kapsamında Dr. Figen Atabey tarafından yazılan *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı* adlı kitabı, konuların teferruatlı bir biçimde araştırılarak derinlemesine ele alan bir yapıda, olay ve olguları neden-sonuç bağlantısı içerisinde, tarih, uluslararası ilişkiler ve siyaset ilmi gibi parametrelerle ele alan sistemli/bütünlüğün bozulmadığı bir çalışma olarak değerlendirmekteyiz. Bu bağlamda eser, adı geçen üç bilim alanına katkı sağlayabilecek vasıftadır.

Sonuç olarak *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı* adlı eser, Türk dış politikası açısından Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda rotasını hangi konularda ne yöne, nasıl ve ne kadar kırdığı, bunun siyasi hayatımıza nasıl yansıdığı ve bu sürece hangi aktörlerin öncülük ettiği gibi konuların tamamlayıcı bir şekilde aydınlığa kavuşturulması ve Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında ittifak yapılmasına neden olan etkenleri somutlaştırması bakımından alanında dikkate alınması gereken bir çalışma olarak değerlendirilmektedir.